

Wybrane charakterystyki jezuitów z Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej z donosów informatorów aparatu bezpieczeństwa (1949-1978)

Streszczenie: W artykule przedstawiono wyciągi z donosów informatorów aparatu bezpieczeństwa z okresu Polski Ludowej dotyczące wybranych jezuitów z Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego. W artykule wymieniono obszary zainteresowania resortu bezpieczeństwa poszczególnymi zakonnikami. Z analizy dokumentacji wynikało, że aparat bezpieczeństwa przeprowadzał wnikliwą charakterystykę zakonnika. Resort bezpieczeństwa tworzył kompleksowy i syntetyczny obraz danego jezuitę. Poznawał jego cechy charakteru, opinie współbraci o nim, funkcje w zakonie, słabe i mocne strony czy też stosunek do władz państwowych. Wiedzę w tym zakresie uzyskano na podstawie wieloletnich badań i analizy dokumentów pozostawionych przez Służbę Bezpieczeństwa w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej (IPN).

Słowa kluczowe: charakterystyki, donos, Kościół, Polska, tajny współpracownik, jezuita.

Selected Characteristics of Jesuits from Greater Poland-Masovia Province from the Denunciations of the Informants of the Security Apparatus (1949-1978)

Abstract: The article presents extracts from the denunciations of security apparatus informers from the People's Republic of Poland regarding selected Jesuits from the Greater Poland-Masovia Province of the Society of Jesus. The article lists the areas of interest of the ministry of security to individual monks. The analysis of the documentation showed that the security apparatus carried out an insightful description of the monk. The security department created a comprehensive and synthetic image of a given Jesuit. He learned about his character traits, the opinions of his confreres about him, functions in the order, strengths and weaknesses, or his attitude towards state authorities. Knowledge in this area was obtained on the basis of many years of research and analysis of documents left by the Security Service in the archives of the Institute of National Remembrance (IPN).

Keywords: characteristics, Church, denunciation, Jesuits, Poland, secret collaborator.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest ukazanie, jakie informacje o jezuitach z Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Polsce Ludowej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) były zbierane przez aparat bezpieczeństwa od końca lat czterdziestych dwudziestego wieku do końca lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku. Artykuł grupuje dane o jezuitach w dwóch kategoriach, jako charakterystyki zbiorcze i indywidualne. Dominują informacje z lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku, gdyż w tym okresie w sposób intensywny rozpracowywano zakon jezuitów. W zakonie jezuitów krążyły wtedy pogłoski, że władza planuje rozwiązać zakon na ziemiach polskich (Ihnatowicz 2021, 27).

Wiele charakterystyk jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, znajdujących się w materiałach aparatu bezpieczeństwa, a sporządzonych na różne okoliczności, można odnaleźć w najnowszej monografii dotyczącej tego tematu autorstwa doktora Mateusza Ihnatowicza. W ramach uzupełnienia przytoczymy w tym artykule kilka charakterystyk sporządzonych przez tajnych informatorów. Na tę okoliczność nie podjęto się rozszyfrowywania pseudonimów w ewidencji operacyjnej przechowywanej się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (IPN). Zapoznano się z charakterystykami sylwetek jezuitów sporządzanymi przez funkcjonariuszy resortu na podstawie różnorodnych typów donosów, które są zapisane w pozostawionej dokumentacji źródłowej, będącej częścią akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹.

1. Tło historyczne

Prezentowane charakterystyki jezuitów powstawały na przestrzeni lat 1949-1978. W okresie tym Polska się zmieniała, miała różnych przywódców Polskiej Partii Robotniczej (PPR), a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), która faktycznie rządziła Rzeczpospolitą w tym czasie. W największym skrócie można przedstawić następujące najważniejsze wydarzenia historyczne z tego okresu. Warto też pamiętać, że stosunek partii komunistycznej (PPR/PZPR) do Kościoła rzymskokatolickiego był róż-

¹ Badacz w sprawie informacji o zawartości zbiorów danych, rejestrów i kartotek organów bezpieczeństwa państwa musi wystąpić do Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej na podstawie odrębnego wniosku pt. *Wniosek o udzielenie informacji ze znajdujących się w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej zbiorów danych, rejestrów i kartotek organów bezpieczeństwa państwa, w tym dotyczących tożsamości tajnych informatorów lub pomocników przy operacyjnym zdobywaniu informacji, składany na podstawie art. 36 ust. 4b ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2018 r. poz. 2032, z późn. zm.)*, który jest załącznikiem nr 4 do procedury nr 10 – wniosek 36 ust. 4B, <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/udostepnianie/rodzaje-realizowanych-w/27546,NAUKOWCY-Wniosek-o-udostepnienie-dokumentow-w-celu-prowadzenia-badan-naukowych.html> (dostęp: 03.01.2022). Taki typ danych nie był przedmiotem badanego problemu. Wymagane jest przeprowadzenie całościowej lustracji wszystkich jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej w latach 1945-1989.

nicowany. Do 1956 r. przeważała polityka siły. W latach 1944-1956 ok. 10 procent duchowieństwa doznało bezpośrednich represji poprzez aresztowania i uwięzienia. Po 1956 r. Kościół instytucjonalny był nękany przeważnie środkami administracyjnymi. Od początku lat 60. XX w. Służba Bezpieczeństwa (SB) rozpoczęła zakładanie wszystkim katolickim duchownym teczek ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK), teczek ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB), a także teczek ewidencji operacyjnej na parafię (TEOP). Najtrudniejsze dla Kościoła katolickiego lata przypadły na lata 1948-1956 r. W tym okresie formułowano oskarżenia pod adresem duchowieństwa dotyczące współpracy z okupantem hitlerowskim, popierania wrogów nowej władzy, posiadania broni, kontaktów z obcym wywiadem. Dążono do skompromitowania kleru w oczach społeczeństwa. W 1949 r. powstała Komisja Mieszana Rządu i Episkopatu. Dnia 5 sierpnia 1949 r. Rada Ministrów ogłosiła dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z 1932 r., na mocy którego zrzeszenia religijne do 4 listopada 1949 r. miały potwierdzić swoje istnienie przed władzą państwową. Przepisom dekretu z 5 sierpnia 1949 r. zaczęły podlegać zakony i zgromadzenia zakonne, które utraciły osobowość prawną. Dnia 14 kwietnia 1950 r. podpisano porozumienie episkopatu z rządem dotyczące wzajemnych relacji. Dnia 19 kwietnia 1950 r. rząd powołał Urząd do Spraw Wyznań. Dnia 20 stycznia 1951 r. aresztowano ordynariusza kieleckiego bp. Czesława Kaczmarka. W pierwszej połowie 1952 r. uwięziono 37 księży, zaś w listopadzie trzech biskupów śląskich: Juliusza Bieńka, Stanisława Adamskiego i Herberta Bednorza. W styczniu 1953 r. odbył się nagłośniony medialnie proces kurii krakowskiej. W 1951 usunięto administratorów apostołskich z Ziemi Zachodnich (Gdańsk, Gorzów, Olsztyn, Opole, Wrocław), a na ich miejsce kapituły wybrały kandydatów wskazanych przez władze. Dnia 9 lutego 1953 r. Rada Państwa wydała dekret o obsadzaniu przez duchownych stanowisk kościelnych, gdzie wymagano od duchowieństwa ślubowania na wierność PRL. W latach 1953-1956 doszło do internowania prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego. W latach 1951-1955 planowano w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego / Komitecie do spraw Bezpieczeństwa Publicznego stopniową likwidację wszystkich zgromadzeń zakonnych, w tym jezuitów. W 1954 r. zlikwidowano w Krakowie i Warszawie uniwersyteckie wydziały teologiczne. W roku 1956 miał miejsce okres „odwilży” zwany polskim październikiem. Rozpoczęta przez Prymasa Polski Wielką Nowenną (1957-1965) wyeksponowała i rozwinęła kult maryjny. Stała się jednocześnie miejscem konfrontacji z władzą. W latach 1957-1980 władza godziła się na istnienie w parlamencie politycznej reprezentacji chrześcijańskiej (Kolo Poselskie „Znak”, „PAX”, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne). W dekadzie rządów I Sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Edwarda Gierka (1970-1980) polityka wyznaniowa państwa uległa złagodzeniu. Była ona bardziej zakamuflowana niż za poprzednich pierwszych sekretarzy (Bolesława Bieruta 1948-1956, Edwarda Ochaba 1956, Władysława Gomułki 1956-1970). W 1971 r. ustanowiono diecezje na Ziemiach Zachodnich, a 23 czerwca 1971 r. przyznano Kościołowi prawo własności na tych ziemiach. W latach 1971-1973 wzrastała liczba wydawanych przez władze zezwoleń na budowę kościołów.

W polskim Kościele powstawały nowe formy duszpasterstwa (Ruch Światło-Życie, Droga Neokatechumenalna). W 1978 r. kardynał Karol Wojtyła (1920-2005), krakowski metropolita został wybrany w konklawe na papieża (Ihnatowicz 2015, 27-44).

Przejdźmy do zakonu jezuitów (Towarzystwa Jezusowego) w Polsce. Ten wielce zasłużony dla kultury i katolicyzmu zakon misyjny przechodził wiele zmian i przystosowywał się do nowych warunków. W 1926 r. Prowincję Polską podzielono na dwie autonomiczne prowincje: Wielkopolsko-Mazowiecką (Północną) i Małopolską (Południową). Misja Wschodnia została połączona z Prowincją Wielkopolsko-Mazowiecką, zaś Misja Rumuńska i Rodezji Północnej z Prowincją Małopolską. Jezuiti polscy prowadzili w latach 1924-1942, za pontyfikatu papieża Piusa XI (1922-1939) w Albertynie koło Słonimia, na terenie dzisiejszej Białorusi, tak zwaną Misję Wschodnią. Prowincjałami w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej w okresie nas interesującym byli: o. Edmund Elter (1945-1948), o. Edward Bulanda (wiceprowincjał od 1948, prowincjał od 1949), o. Bogusław Waczyński (wiceprowincjał od 1950, prowincjał 1952-1956), o. Stanisław Wawryn (1956-1961), o. Stefan Dzierżek (1961-1968), o. Władysław Janczak (1968-1973) i o. Tadeusz Koczwara (1973-1979). Domy i placówki jezuickie teje prowincji zakonnej mieściły się w następujących miejscowościach: Bydgoszcz, Łódź, Radom, Gdynia, Jastrzębia Góra, Lublin, Poznań, Warszawa, Falenica, Otwock, Toruń, Kalisz, Piotrków Trybunalski, Gdańsk, Szczecin, Święta Lipka. Dla jezuitów praca przykościelna okazała się sposobem na przetrwanie oraz bazą i oparciem dla nowych form duszpasterstwa. Wśród nich na czoło wybija się duszpasterstwo akademickie czy inteligencji (Ihnatowicz 2021, 15, 35-88).

2. Charakterystyki zbiorcze

Źródło „Bronek” nr 2347 w 1949 r. pod koniec donosu scharakteryzował niektórych znaczniejszych jezuitów.

- O. Jan Rostworowski (1876-1963) cieszył się największą sławą i szacunkiem.
- O. Bogusław Waczyński (1907-1981) był „znawcą spraw wschodnich, zdolnym teologiem i znawcą stosunków rzymskich Watykanu”.
- O. Jerzy Mirewicz (1909-1996) był wszechstronnie wykształcony, może najbardziej ze wszystkich jezuitów. „Jest to postać tajemnicza, która jeździ po całej Polsce i posiada prawdopodobnie specjalną misję w zakonie”. O. Stanisław Bajko (1908-2000) uchodził za znawcę „sekt religijnych jak Świadkowie Jehowy, Baptyści”. Miał on w cywilnym ubraniu chodzić na zebrania tych grup religijnych, celem bliższego zapoznania się z ich działalnością.
- O. Alojzy Chrobak (1902-1959) był „najwybitniejszym misjonarzem ludowym” (Doniesienie agenturalne, 7 XI 1949, k. 49-50).

To samo źródło „Bronek” rok później dostarcza szczegółowych charakterystyk wybitnych jezuitów, ale tym razem nie pomija ich pejoratywnych cech. Prowincjał o. Edward

Bulanda (1902-1992) jest „mądry, b.[ardzo] uczciwy, ulega łatwo innym, tak, że kto go przekona, za tym idzie. Nie jest lubiany wśród innych jezuitów, gdyż jest dla wielu bardzo surowy. W prywatnym życiu jest bez zarzutu, choć trochę przewrażliwiony jest na punkcie swego zdrowia”.

- O. Jan Rostworowski był starcem o bystrym umyśle i młodym sercu. „Najwybitniejszy z żyjących jezuitów, bardzo szanowany przez wszystkich w zakonie i poza nim. Nawet biskupi liczą się z jego zdaniem. Niezwykle zasłużony jezuita dla kościoła przez swą działalność pisarską, kaznodziejską i rekolekcyjną. W prywatnym życiu b.[ardzo] nerwowo, surowy dla siebie i dla innych, asceta”.
- O. Franciszek Przybylski (1904-1987): „w pełni sił, zdolny rekolekcionista, zwłaszcza dla siostr zakonnych i dla pań z inteligencji. Uczuciowy, dobry, lubiany przez wszystkich, zwłaszcza przez kobiety”.
- O. Jan Piwiński (1924-1965) był ciągłym malkontentem, trudnym we współżyciu, zgryźliwym i upartym. „Ma manię wielkości, przeczulony na punkcie swego zdrowia. Zdolny profesor, kaznodzieja, pisarz i rekolekcionista, ale nie przepracowuje się. W życiu religijnym powierzchowny, dogadza sobie w czym może”.
- O. Aleksander Kisiel (1913-1985) – „niezwykle utalentowany, głęboki filozof, matematyk. Porywający kaznodzieja i rekolekcionista, mimo młodego wieku. W poglądach swych dość oryginalny, śmiały. Stąd ma ze strony przełożonych często przykrości, napomnienia. Można go określić jako katolickiego rewolucjonistę. Śmiało głosi swoje zdanie nie dbając o sąd innych. Surowy dla siebie i dla innych, asceta. Z usposobienia podobny do Sawonaroli”.
- O. Władysław Wantuchowski (1895-1961) - „dawniej zwał się Wantuch. Typowy pasibrzuch, który żyje tylko dla siebie i we wszystkim siebie szuka, dogadza sobie w czym tylko może. W życiu kieruje się tylko sympatią w stosunku do innych. Pyszny i zarozumiały woluntarysta, a przy tym tchórz. Bez głębszych wartości, choć uchodzi za zdolnego rekolekcjonistę, kaznodzieję i misjonarza. (Nadaje się łatwo na tzw. biskupa narodowego)”.
- O. Stanisław Wawryn (1904-1991) to „cichy, myślący głęboko filozof i socjolog. Zdolny pisarz. Dawniej miał wiele przykrości w zakonie, gdyż ze względu na swe śmiałe poglądy uważany był za komunistę. Z zawodu prawnik. Dobry, uśmiechnięty, niezwykle pracowity, cierpliwy, małowówny. Postać bardzo dodatnia”.
- O. Paulin Zabdyr (1896-1976) – „melancholik, cichy, asceta, małowówny, surowy dla siebie a dobry dla innych. Kocha ludzi, choć tego nie okazuje, bo jest zimny i mało serdeczny w obcowaniu z ludźmi. Bardzo zdolny fizyk, chemik i matematyk”.
- O. Edward Gorzkowski (1909-1984) – „zdolny, dawniej prześladowany w zakonie, bo zbyt śmiało i głośno krytykował wady przełożonych. Mądry i zdolny kaznodzieja. Odsunięto go od tzw. profesów w zakonie, gdyż mu nie ufano i dlatego zawsze odczuwa krzywdę sobie wyrządzoną i ma żal do zakonu. Śmiały, ambitny, wykształcony i inteligentny ksiądz”.

- O. Władysław Ziolkowski (1899-1967) – „zastępca prowincjała, kiedyś nazywał się Kucia, ale wstydząc się swego nazwiska zmienił na Ziolkowski. Typowy wieprzek, dogadza sobie w czym może, ale dla innych dobry. Łatwo się rozpala, ale i łatwo stygnie. Typowy sangwinik, bez głębszych wartości (ot, taka szara »ciotka«)”.
- O. Walerian Holak (1903-1979) to „mało zdolny człowieczek, przeciętny, choć od wielu lat jest przełożonym w zakonie. Dla innych dobry, życzliwy, robi posłusznie to co mu każą wyżsi przełożeni, zdolny do administracji sprawami materialnymi. Kochają się w nim wszystkie siostry zakonne i dewotki. Wśród ludzi świeckich i wśród duchownych ma w Warszawie najwięcej znajomości. Będąc stale od lat wielu przy prowincjale zna najlepiej wszystkie sprawy zakonne”.

Donosiciel poinformował też, jakimi rzeczami zajmowali się poszczególni zakonnicy oraz skąd czerpali dochody (Doniesienie agenturalne, 16 VI 1950, k. 19-23).

TW „Tadeusz” w donosie w 1965 r. scharakteryzował niektórych jezuitów, głównie przebywających w Warszawie.

- O. Zdzisław Pałubicki (1935-2019) wstąpił do zakonu jako ks. świecki z diecezji gnieźnieńskiej. „Jest fanatykiem i ślepo posłusznym przełożonym. Trudni się fotografią i to zawodem”. Jego rodzonym bratem jest jezuita Tadeusz Pałubicki (1936-2012), który został bratem zakonnym. W zakonie pełni funkcję szofera prowincjała i zakrystianina. Jego brat Tadeusz „jest tak samo ślepo posłuszny i sfanatyzowany”.
- Prowincjał o. Stefan Dziezek (1913-2005): „uchodzi za dobrego człowieka, tylko że jest za łagodny i dlatego nim kierują profesorowie z Rakowieckiej oraz przełożeni innych domów. W całej prowincji kpią sobie z tego, że on często jeździ do sióstr w Pleszewie”.
- O. Władysław Janczak (1920-2006): „człowiek bardzo mierny, ale umie wszystkich objąć w karby, nie jest lubiany przez profesorów przy ul. Rakowieckiej, bo on trochę im ukrócił”.
- Ekonom prowincji o. Józef Ogłoska (1912-1983) to „człowiek z dwoma doktoratami, ale w pożyciu bardzo naiwny, nerwowy, kłótniwy, łatwowierny. Obecnie żre się z bratem Rogowskim przy Świętojańskiej”.
- Socjusz prowincji o. Marian Chudobiecki (1912): „charakter cichy, lisi, ale wszędzie wejdzie i wszystko wie o każdym. Uchodzi za dobrego zakonnika”. W 1966 r. zakonnik ten przeszedł do zakonu kamedułów.
- O. Jan Charytański (1922-2009) skończył studia na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, „ale profesorem nie może być, bo jest kliką z o. Bucholzem i by wszystkich kleryków powyrzucał, dlatego z profesury go usunięto, a jest głównym od katechezy na Rakowieckiej”.
- O. Józef Wlazło (1932-2015): „[...] pochodzi z rodziny chłopskiej w pobliżu Radomia. Jest ich dwóch Wlazło braci księży i cztery siostry zakonnice. Najmłodszy Stanisław wystąpił od jezuitów i studiuje anglistykę na U. J. [...] od samego początku w zakonie »wygląda chorób«. Jest najwyższej klasy lizusem. Zdolności ma bardzo mierne i jest naiwny. Można go na wszystko naciągnąć. W czasie studiów był nielubiany przez

kolegów. W Warszawie tak się płaszczył przed profesorami (Buchholzowi sprzątał pokój, mył okna), że wszyscy klerycy się śmiali. O. Bucholz uznał go za najzdolniejszego z kleryków i z tej racji otrzymał święcenia. Jest wiadomym iż jest on pederastą [...] Kandydaci wiedzieli co się święci i zrywali z nim. Rybak, który wystąpił z nowicjatu w obecności O. Magistra powiedział, że o. Wlazło namawiał go do grzechu. [...] Jeszcze inną słabość ma o. Wlazło do kobiet”. (Doniesienie, k. 614-618)

Widać wyraźnie, że donosiciel w ostatniej charakterystyce współbrata Wlazło sam sobie zaprzecza. Poważa to wiarygodność takiej informacji. Można domniemywać, że zmyśla lub też nie lubił danego współbrata.

Właściwe nazwisko jednego z zakonników to Józef Buchholtz (1904-1979).

3. Charakterystyki indywidualne

W dokumentacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych znajdowała się niedatowana charakterystyka o. Józefa Warszawskiego (1903-1997), wówczas zamieszkałego w Rzymie, znanego w czasie powstania warszawskiego wśród członków podziemia Armii Krajowej pod określeniem „Ojciec Paweł”. Funkcjonariusze wiedzieli, że po 1945 r. zorganizował „Związek Wydawców i Księgarzy” i napisał książkę pt. „Myśl jest bronią – we wrogim duchu Polsce Ludowej i Demokracji i Zw. Radz., w której propaguje uniwersalizm katolicki”. Książka ta była kolportowana w kraju różnymi drogami. Zdaniem funkcjonariuszy zajmował się w latach 1948-1949 pracą dywersyjną przeciwko Polsce Ludowej na ziemiach północno-zachodnich Niemiec. Swoje krytyczne zdania o ówczesnej władzy państwowej głosił jako kierownik Sekcji Polskiej na falach Radia Watykańskiego. Z treści charakterystyki wynika, że sporządzono ją po 1952 r., ale przed konstytucyjnym powołaniem PRL (Charakterystyka, k. 82; Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.).

Charakterystykę o. Antoniego Wilusza (1892-1973) sporządził Ryszard Jachman z Sekcji V Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP). W owym czasie przebywał w Piotrkowie od 1948 r. (poprzednio mieszkał w Szczecinie). Przed 1939 r. długo był w Chicago. Nienawidził Niemców, był energiczny i „miał wojowniczą naturę, jak na jezuitę”. Szczeciński urząd bezpieczeństwa prowadził przeciwko niemu sprawę ewidencyjną na podstawie danych agenturalnych, np. informatorów „Cichy” i „Stefan Kurek”, gdyż przejawiał „wrogi stosunek” do nowego ustroju, a w kazaniach krytykował księży innych wyznań, których nazywał komunistami (Omówienie materiałów dot. ks. Jezuita Wilusza Antoniego, k. 178-179).

W niedatowanej, niepodpisanej i niepełnej notatce o o. Janie Wojciechowskim (1903-1961) zapisano, że w czasie powstania warszawskiego był kapelanem AK. Po powstaniu Niemcy wywieźli go do obozu. Po wojnie przez parę lat był duszpasterzem Polaków w strefie brytyjskiej. Prawdopodobnie posiadał stopień majora. Źródło jezuitskie uznaje,

że był podpułkownikiem (Grzebień 2004, 753). W 1947 lub 1948 r. wyjechał do USA, do Chicago. Bliskim w Polsce przysyłał paczki (Dane o jezuitcie Wojciechowskim, k. 213-214). Informator „Jackowski” w 1954 r. scharakteryzował go jako człowieka rzutkiego, zdolnego, zapobiegliwego, przystępnego, ale nie wylewnego i małomównego (Wyciąg z doniesienia z dnia 15 I 1954 r. inf. ps. „Jackowski”, k. 219).

Według informatora „Jackowskiego” z 1954 r. ponad 60-letni jezuita o. Ludwik Wilkowski, zamieszkały w domu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, „pomagał w pisarstwie jako polonista”. „Jackowski” stwierdził, że był jego profesorem i dyrektorem gimnazjum w Pińsku. Zdaniem informatora o. Ludwik Wilkowski był „cichy, skromny, bez wpływu, pracownik, spowiednik, chory na płuca, politycznie chyba słabo zorientowany” (Wyciąg z doniesienia inf. „Jackowski” z dnia 25 I 1954 r., k. 155).

Brat Józef Kuropatnicki (1909-1965), lat 45, był zakrystianinem w Gdyni, potem furtianem i zakrystianinem przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Mieszkał w domu przy ul. Narbutta w Warszawie i kierował „tzw. centralą krawiecką” dla kleryków prowincji. Polityką się nie zajmował. „Dość inteligentny, przystępny, poważny, podobno lubiany był w Gdyni przez tamtejszych ministrantów i ich rodziców. Poza swą pracą większej roli czynnej w zakonie nie odgrywa” (Arkuszy informacyjny „dossier” na podejrzanych o przestępstwa przeciw Państwu, k. 393; Wyciąg z doniesienia inf. „Jackowski” z dnia 15 I 1954, k. 394; Notatka służbowa z opracowania teczek osobowych – BDO, 1 IV 1954, k. 395).

Według doniesienia informatora „Jackowski” z 1954 r., br. Adam Lewandowski (1899) jest bratem zakonnym z zawodu stolarzem w wieku 50 lat. Był wtedy furtianem i zakrystianinem przy ul. Rakowieckiej. Jest to człowiek prosty, gorliwy, przystępny i usłużny. „Poważniejszej roli w zakonie nie odgrywa. O żadnej jego nielegalnej działalności nic nie wiem” (Doniesienie, 15 I 1954, k. 478).

Informator „Franciszek” rozmawiał w maju 1960 r. o sprawach zakonu z młodym jezuitą o. Felicjanem Paluszkiwiczem (1931-2006). Donos zawiera też charakterystykę jezuitę o. Tadeusza Koczwarę (1918-1998) przekazaną informatorowi przez o. Felicjana w koleżeńskim rozmowie. Odnotowano w niej, że o. Tadeusz Koczwarę był porucznikiem w armii Władysława Andersa. Skończył prawo na Oxfordzie i nauki społeczno-polityczne w Cambridge. Po ukończeniu studiów seminaryjnych został wysłany na Katolicki Uniwersytet Lubelski celem zrobienia doktoratu z prawa kanonicznego. W roku 1960 miał objąć stanowisko ekonomy Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej² (Doniesienie ag. Nr 5/60, 5 V 1960, k. 109-120).

² Tadeusz Koczwarę urodził się 6 listopada 1918 r. w Kuczkowie koło Pleszewa. Do zakonu wstąpił 26 października 1950 r. w Kaliszu, święcenia kapłańskie otrzymał 16 maja 1957 r. w Warszawie. Podczas II wojny światowej brał udział między innymi w walkach o Narwik w 1940 r. Tuż po wojnie zrobił magisterium nauk ekonomicznych w Grenoble we Francji i magisterium prawa w Oxfordzie. W latach 1960-1964 sprawował urząd ekonomy prowincji. W 1977 r. uzyskał na KUL doktorat z filozofii. Od 1971 r. był duchownym kleryków w kolegium w Warszawie. W 1973 r. został prowincjałem Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej (Grzebień 2004, 289).

Według doniesienia KTW nr 3715/66 z roku 1966 o. Stanisław Wawryn (1904-1991) przed wstąpieniem do zakonu był „ateistą i nawet dość aktywnym. Nie ukończył studiów politechnicznych. [...] Doskonale umiał się rozprawić z ateizmem, wchodzić w jego istotne najbardziej newralgiczne problemy. [...] Przed Prowincjałem Dzierżkiem był prowincjałem 4 lata. W tym czasie doskonale współpracował z Wyszyńskim, głównie na tle realizacji swych antyateistycznych założeń. Niektórzy uważają, że te jego założenia są urojone, niemniej nadal nad nimi siedzi i pisze. Nic nie wydał jeszcze, bo inaczej on by miał. O. Wawryn wszedł w kolizję z Wyszyńskim na tle ambicji samodzielności zgromadzenia. Sprawa ta tak się zaogniła, że doszło do zawieszenia przez Wyszyńskiego wizytatora generalnego i jego sekretarza o. [Stanisława] Jędrusika (1899-1987). Sprawa oparła się o generała, który miał pretensje do Wyszyńskiego. O. Wawryn nie jest specjalnie popularny w zgromadzeniu. [...] miał on bardzo dobrze ułożone kontakty z b. kierownikiem Urzędu ds. Wyznań Bida” (Wyciąg z notatki służbowej nr 3/66, z dnia 18.04.66 r. ze spotkania z kandydatem na t. w. nr rej. 3715/66, k. 124).

Źródło „Teodor” scharakteryzowało w 1978 r. jezuitę o. Józefa Bielawskiego (1935) jako zakonnika chodzącego po cywilnemu, który lubi zaglądać do kieliszka. „Lubi utrzymywać kontakty z przyjezdnymi do kurii prowincjalnej cudzoziemcami. Oprowadza zazwyczaj ich po Warszawie”. „[...] papierosów nie pali. Lubi pić alkohol, choć go nie nadużywa”. W Szczecinie superior „miał do niego pretensje za wypijanie rumu z kredensu”. „W Szczecinie miał szereg kontaktów z kobietami”. Będąc w Warszawie, zastępował superiora, jednak swoich obowiązków nie lubił i wypełniał je źle lub wcale (Wyciąg z doniesienia z dnia 23.02.1978 r., k. 1252).

4. Krytyka prezentowanych źródeł

Do materiałów zawartych w doniesieniach agenturalnych na przestrzeni istnienia tak zwanej Polski Ludowej należy podchodzić z wielką ostrożnością. Nie można traktować materiałów wytworzonych przez komórki UB/SB jako w pełni wiarygodnych. W minionej dekadzie dochodziło do polemik medialnych oraz procesów sądowych, będących następstwem oskarżenia pewnych osób o agenturalność. Sama deszyfracja pseudonimów tajnych informatorów aparatu bezpieczeństwa na podstawie zapisów ewidencyjnych często oznaczała śmierć publiczną, zwłaszcza gdy informacje o tej osobie pochodziły jedynie z zasobu IPN. Taki rodzaj informacji bywał krzywdzący. Cechą specyficzną totalitarnego i autorytarnego systemu tamtego czasu było to, że system ten próbował całe społeczeństwo pochłoniąć i kontrolować.

Donosy te były częścią rozmaitej dokumentacji czy też różnych spraw operacyjnych, dotyczących głównie jezuitów jako „obiektów” oraz instytucji Kościoła rzymskokatolickiego, które prowadzili jezuita. Donosy te były sporządzona wyłącznie przez funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa. Były one sporządzane na użytek wewnętrzny, do czytania

przez funkcjonariuszy. Służyły one rozpracowaniu „wroga”, jakim był zakon jezuitów. Treść donosów nigdy nie miała być czytana przez badaczy, historyków ani też upowszechniona.

Zbierane informacje z donosów nie oddają nigdy pełnej i obiektywnej informacji o zakonniku. Zdarza się, że informatorowi mieszają się osoby, wydarzenia czy też stopnie wojskowe albo naukowe. Dostrzegamy takie błędy wśród przytaczanych dokumentów. Niemniej nie dyskwalifikuje to takich rodzajów źródeł.

Przedstawione dane z donosów powstawały na przestrzeni lat 1949-1978. Charakter ich zapisu i osób piszących ulegał zmianom. Z biegiem lat były bardziej poprawne językowo. Wynikało to z tego, że co dekadę wzrastał poziom wykształcenia osób rekrutujących się na funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa.

Zakończenie

Artykuł przybliżył informacje dotyczące jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, którymi interesował się aparat bezpieczeństwa. Wyłapywano szczególnie mankamenty, słabości zakonników oraz patologiczne zachowania. Szukano słabych stron opisywanych postaci. Jednak nie rezygnowano z pozytywnych portretów. Starano się uzyskać obiektywną sylwetkę zakonnika. Na podstawie zebranych wiadomości można odtworzyć, jaki obraz jezuitów konstruowali lub też posiadali funkcjonariusze resortu bezpieczeństwa. Intencją autora nie było rozszyfrowywanie pseudonimów tajnych informatorów i badanie, jaki mógłby być ich wpływ na działalność Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej i zakonu jezuitów w skali całego kraju. Przeprowadzanie lustracji teje prowincji wymaga odrębnego studium. Obecnie na szeroką skalę i w krótkim czasie mogą ją przeprowadzić władze prowincji wraz z pomocą pracowników IPN.

Literatura

Arkusz informacyjny „dossier” na podejrzanych o przestępstwa przeciw Państwu, k. 393, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1105*.

Charakterystyka, k. 82, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1108*.

3. *Dane o jezuitcie Wojciechowskim*, k. 213-214, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1108*.

Doniesienie, 15 I 1954, k. 478, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1105*.

Doniesienie, k. 614-618, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1106*.

Doniesienie agenturalne, Olsztyn 7 XI 1949, k. 49-50, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1100*.

Doniesienie agenturalne, Olsztyn 16 VI 1950, k. 19-23, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1110*.

- Doniesienie ag. Nr 5/60, 5 V 1960, k. 109-120, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy 001/251, t. 2.*
- Grzebień, L. (red.) 2004. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 289, 753.
- Ihnatowicz, M. 2021. *Służby Bezpieczeństwa Polski Ludowej i PRL wobec jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej (1945-1989)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Ihnatowicz, M. 2015. *Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański. (praca doktorska)
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*
- Notatka służbowa z opracowania teczki osobowej – BDO, Warszawa 1 IV 1954, k. 395, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1105.*
- Omówienie materiałów dot. ks. Jezuita Wilusza Antoniego, k. 178-179, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1108.*
- Wniosek o udzielenie informacji ze znajdujących się w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej zbiorów danych, rejestrów i kartotek organów bezpieczeństwa państwa, w tym dotyczących tożsamości tajnych informatorów lub pomocników przy operacyjnym zdobywaniu informacji, składany na podstawie art. 36 ust. 4b ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2018 r. poz. 2032, z późn. zm.). <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/udostepnianie/rodzaje-realizowanych-w/27546,NAUKOWCY-Wniosek-o-udostepnienie-dokumentow-w-celu-prowadzenia-badan-naukowych.html> (dostęp: 03.01.2022).
- Wyciąg z doniesienia z dnia 15 I 1954 r. inf. ps. „Jackowski”, k. 219, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1108.*
- Wyciąg z doniesienia inf. „Jackowski” z dnia 15 I 1954, k. 394, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1105.*
- Wyciąg z doniesienia inf. „Jackowski” z dnia 25 I 1954 r., k. 155, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1108.*
- Wyciąg z notatki służbowej nr 3/66, z dnia 18.04.66 r. ze spotkania z kandydatem na t. w. nr rej. 3715/66, k. 124, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1109.*
- Wyciąg z doniesienia z dnia 23.02.1978 r., Warszawa 23 II 1978, k. 1252, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 01283/1123, cz. 3.*